

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) v 19. storočí¹

MICHAL ŠMIGEL – MIROSLAV KMEŤ

*Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela
v Banskej Bystrici*

Inter ethnic relations in the environment of Rusyns and Slovaks (in Slovakia and the Lowland) in the 19th century

Abstract: Rusyns and Slovaks, members of two culturally close ethnic groups, had lived for centuries in one state unit and in immediate neighbour contact. Complex socio-economic situation of the Rusyn settlement area in Slovakia had conditioned the poor development of both cultural and national needs. Rusyn intelligentsia from Greek-Catholic church circles had tended towards Hungarian culture or a broader Slavic consciousness. From the beginning of the 19th century and during the spread of pan-Slavism with the development of national movements and the formation of modern nations, Rusyns became the object of interest in Slovak intellectual circles. The Rusyn elite, inspired by Slavic and non-Slavic national movements, revived nationally in the revolutionary period of the 1840s. It was also the merit of Slovaks who supported the national awakening of Rusyns as their closest allies in the Kingdom of Hungary during the peak period of the Slovak national revival movement (1836–1848). The mutuality of Rusyn-Slovak political cooperation had been manifested in the revolutionary years of 1948–1949 in the Habsburg Monarchy. Even though the revolution in the Kingdom of Hungary had failed, it had brought some significant changes in the sphere of social development, civil principles and the weakening of the influence of the state and the church. These new conditions had enabled the emergence and development of Rusyn national revival movement and the so-called revivalistic generation of Rusyns. Mutual contacts between the two national movements, especially in the post-revolutionary period, had symbolized social, political and literary activities of several nationalities. Even in the second half of the 19th century, Slovak elites had a positive influence on the development of the Rusyn national movement. Slovak environment had an inspiring effect on Rusyns. Of course, this relationship had not only worked from the side of Slovaks to Rusyns, but also in the opposite direction (in a lesser extent), i.e. from Rusyns to Slovaks. Finally, during the period of dualism (1867–1918), the reflection of Rusyn issue in Slovak literature was not as intense as before the revolution, which was related to strong national oppression of minorities by the Hungarian governments. The national movements of Rusyns and Slovaks had to cope with a very complicated political and social reality, so there was much less scope for wider cooperation

¹ Štúdia je výstupom z grantovej úlohy VEGA č. 1/0426/20 „Slovenské dolnozemske komunity v reflexii materskej krajiny počas medzivojnovnej Československej republiky“.

and mutual reflection than before. Complex socio-economic situation of northern and northeastern Kingdom of Hungary at the end of the 19th century together with the rapidly increasing Slovak and Rusyn emigration had a significant influence on this.

Keywords: Rusyns and Slovaks in the 19th century, ethno-identification and nation-forming processes, Rusyn national movement, Slovak and Rusyn national revival movement, Štúr generation, Rusyn revivalistic generation, the revolution in Hungary (1848–1849).

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2023.26.01.05-30>

Rusíni a Slováci, príslušníci dvoch kultúrne blízkyh etník, žili stáročia v jednom štátnom útvere, navyše v bezprostrednom susedskom kontakte, keďže etnická hranica prechádzala regiónmi východného Slovenska. Začiatkom 19. storočia jestvovali na slovenskom alebo rusínskom etnickom území enklávy jedného či druhého etnika. Slováci a Rusíni sa popri sebe usadzovali aj v čase osídľovania dolnozemsých oblastí južného Uhorska (tzv. Dolná zem), ktoré boli zemepánmi a kráľovskou komorou cieľavedome osídľované po vyhnaní Osmanov z Uhorska od konca 17. storočia a v priebehu 18. storočia (v prípade Rusínov – od polovice 18. storočia).² Neskôr na prelome 19. – 20. storočia sa spoločne sťahovali za prácou do zámoria, predovšetkým do USA.³ Tam aj viacerí zostali, žijúc pokojne vedľa seba, a na konci 1. svetovej vojny spoza „veľkej mláky“ bojovali za vlastnú štátnosť v niekdajšej európskej domovine.

Cieľom príspevku je tak podať obraz, ako sa rodil a vyvíjal záujem slovenských intelektuálov ku kultúrne blízke mu etniku Rusínov, aké rusínske témy rezonovali v slovenskom prostredí a ako sa prejavovala rusínsko-slovenská vzájomnosť v období slovenského a rusínskeho národného obrodenia v 19. storočí v kontexte uhorských reálií (na Slovensku a na Dolnej zemi) s presahom do ďalšieho obdobia.

* * * * *

Práve na obdobie polovice 18. storočia sa viaže veľmi významný fenomén v dejinách karpatských Rusínov, a to vznik prvých koncepcií histórie Rusínov a ich národnej ideológie. Vlastne jedným z aspektov tereziánsko-jozefínskej doby bola historický prvá reformácia karpato-rusínskej identity.⁴ Nepochybné je až paradoxné, že autorom prvého

² Pozri ПАМАЧ, Янко: *Руснаци у Южной Угорскей (1745–1918)*. Нови Сад : Войводянска академия наукох и уметноцох, 2007.

³ ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol: "When men moved across the world for a piece of bread..." Emigration of the Rusyns-Ukrainians from the Northeastern Slovakia in the years 1870–1940. In: *East European Historical Bulletin*, 2021, no 18, pp. 64-87.

⁴ MAGOCSI, Paul Robert: *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov : UNIVERSUM, 2016, s. 137.

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ...

rukopisného elaborátu o dejinách Rusínov z roku 1749 *Humillium pro memoria de ortu, progressu et in Hungarian colatugentis Ruthenicae*⁵ bol Slovákom Adam František Kollár (1718 – 1783), rodák z Terchovej, právnik, historik a bibliograf osvietenského absolutizmu, dvorný radca Márie Terézie a riaditeľ Dvorskej knižnice vo Viedni (prezývaný aj „slovenský Sokrates“). Hoci tak ako mnohí jeho nasledovníci písal predovšetkým o dejinách Mukačevskej eparchie (a svoje dielo konzultoval s mukačevským biskupom J. Bradačom, rodákom z Torysiak), v podstate išlo o prvý pokus výkladu dejín Rusínov v Uhorsku.⁶ Dielo vzniklo, aby podporilo snahu uniatskej Mukačevskej eparchie (biskupa Michala Manuela Olšovského) v dlhoročnom spore o jurisdikčnú nezávislosť od rímskokatolíckeho jágerského biskupstva.

Treba podotknúť, že vtedajšia národná historiografia programovo dejiny redukovala na históriu národnej elity a jej politických inštitúcií, ktorú však v prípade uhorských Rusínov predstavovalo hlavne gréckokatolícke duchovenstvo a cirkevná organizácia. Hodnotu Kollárovo diela neznižuje ani jeho poplatnosť dobovému koloritu, ktorá sa jasne prejavuje vo formuláciách o autochtónnosti Rusínov v Panónii. Zjavne bola určená na to, aby zvýšila historické renomé karpatských Rusínov. Podľa Kollárovoho názoru prišli Rusíni do Dunajskej kotliny už v 1. storočí po Kr., boli christianizovaní už predmetodovskom období a Mukačevské biskupstvo bolo založené v 6. storočí. Ďalej dokladal, že nezávislé „ruské kniežatstvo“ (marchia Ruthenorum) existovalo už v ranom stredoveku (na začiatku 9. storočia) a „ruskí⁷ kolonisti“ prichádzali na Podkarpatsko i v ďalších storočiach. Veľký význam prikladal príchodu Teodora Koriatoviča⁸ do Uhorska v 14. storočí.⁹

Druhé Kollárovo dielo z roku 1769 *De ortu, progressu et in clatunatio-nis Ruthenicae in Hungaria*¹⁰ malo viac dejepisno-etnologický charakter.

⁵ Homília pripomínajúca pôvod, vývoj a život Rusínov Uhorska.

⁶ KONEČNÝ, Stanislav: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov: Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, s. 15-16, 100.

⁷ „Ruskí kolonisti“ – odvodené od Rusi, Kyjevskej Rusi (podobne Biela Rus, Červená Rus atď.).

⁸ Medzi najstaršie údaje o Rusínoch (Ruthenoch) sa radí zmienka o nich ako o pohraničných strážcoch v uhorských službách v Karpatoch, ktorých jednotlivé družiny prichádzali zo susednej Halície a ďalších regiónov Kyjevskej Rusi. Najznámejšou postavou spomedzi týchto karpatských „pohraničných strážcov“ bol šľachtic Teodor Koriatovič z Podolia, ktorému uhorský kráľ Žigmund po roku 1396 venoval panstvo Mukačevo v dnešnom Zakarpatsku a titul Ducis de Munkacs. Známe legendy, letopisy a iné záznamy udávajú, že Korjatovič zrejme prišiel do Uhorska o 30 rokov skôr za vlády Ľudovíta I. Veľkého, pričom so sebou priviedol aj 40 tis. rusínskych osadníkov. PLÍŠKOVÁ, Anna: Rusínska národnostná menšina. In: *Národnostné menšiny – zoznáme sa*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2020, s. 83.

⁹ KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 15-16, 100; POP, Ivan: *Malé dejiny Rusínov*. Bratislava: ZIRS, 2020, s. 67.

¹⁰ O pôvode, rozšírení a osadení Rusínov v Uhorsku.

Evidentne práve z Kollárových naratívov vychádzali aj všetci prví autori rodiacej sa rusínskej historiografie.¹¹ Kollárove argumenty – i keď vcelku idealistické či fantastické – sa stali základom takpovediac romantickej koncepcie dejín karpatských Rusínov v dobe osvietenstva.¹²

Napríklad dvojzväzkové dielo rusínskeho autora (rodáka z Hlivíšť) Joannikija Baziloviča (je považovaný za zakladateľa karpatorusínskej historiografie) s názvom *Brevisnotitia Foundationis Theodori Koriatovics, olimducis de Munkács, pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in Monte Csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX*,¹³ ktoré vyšlo v Košiciach v rokoch 1799 – 1804, jednoznačne vychádzalo z téz A. F. Kollára a ešte viac zvýrazňovalo význam gréckokatolíckej cirkvi, ako aj odvekú vedúcu úlohu duchovenstva medzi Rusínmi Uhorska. Bazilovič nenastoluje ani nerieši otázky etnicity obyvateľstva (vlastne vtedy problémy národného uvedomovania, ako aj národnopolitického hnutia v krajine ešte neboli na programe dňa) a Rusínov chápe ako samostatný fenomén Uhorska a vôbec sa nezmieňuje o ďalších, celkom prirodzených súvislostiach: o slovanstve, o východných Slovanoch, o Rusku, o Haliči alebo o Bukovine. Arsenij Kocak (baziliánsky mních z kláštora v Krásnom Brode) v úvode svojej *Slověnoruskej gramatiky* z roku 1788 dokonca ešte v istom zmysle rozlišoval medzi Rusínmi východného Slovenska a Rusínmi Podkarpatska. Je to pozoruhodné o to viac, že uvedené konotácie ohľadom rusínskej príbuznosti s ostatnými Slovanmi boli v tom čase už dosť dobre známe a občas pertraktované. Potvrdzuje to aj práca *Óda na palatína Jozefa* z roku 1805 od Grigorija Tarkoviča – budúceho prešovského biskupa.¹⁴

V tomto období boli napísané aj ďalšie historiografické diela venované dejinám Mukačevskej diecézy, autormi ktorých boli Daniel Babil'a (tiež Babilovič; patrí k pionierom rusínskej historiografie)¹⁵ a Ioan Pastelij (napísal aj prácu *De origine Ruthenorum*; 1781).¹⁶ Aj keď tieto diela nevyšli v tlačenej podobe, podobne ako päť verzií cirkevnej slovanskej gramatiky skompilovanej Arsenijom Kosakom, slúžili k tomu, „aby naši biedni Rusnáci neboli odsúdení navždy ostať hlúpymi“ (podľa Kosaka). Tento trend pokračoval aj v 1. polovici 19. storočia v prácach užhorodského kňaza Michaila Lučkaja (1789 – 1843; vlastným menom Pop),

¹¹ ЖАТКОВИЧ, Юрій: *Етнографический очерк угро-русских*. Упоряд. О. С. Мазурок. Ужгород: Вид. „Мистецька Лінія“, 2007, с. 76-81.

¹² ПОР, І.: *Malé dejiny Rusínov*, s. 67.

¹³ Stručný komentár o dare Teodora Koriatoviča, bývalého mukačevského kniežata, ruténskeму Rádu sv. Bazila Veľkého so sídlom na Mníšskom vrchu pri Mukačeve z roku 1360.

¹⁴ КОНЕЧНЫЙ, С.: *Нáчрт дејін кáрпáтскýх Русінов*, s. 100-101.

¹⁵ Тамже, с. 16.

¹⁶ ДАНИЛЮК, Дмитро Дмитрович: Пастелій Іван. Ін: *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Т. 8. Редкол.: В. А. Смолійтаїн; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2011, с. 85.

ktorých účelom bolo zdôvodnenie existencie a zákonného práva karpatských Rusínov a ich gréckokatolíckej cirkvi. V roku 1843 Lučkaj skompletoval monumentálne šesťzväzkové dielo *Historia Carpathico Ruthenorum*, v ktorom opisoval historický vývoj Rusínov na pozadí dejín gréckokatolíckej cirkvi v regióne, a to od „najstarších čias“ do začiatku 19. storočia. Práca mala buditeľský charakter, bola pokračovaním tradície oslavy minulosti karpatských Rusínov a väčšina Lučkajových naratívov spadá do oblasti zromantizovanej mytológie.¹⁷ Meno Lučkaja ako zástancu myšlienky slovanskej vzájomnosti bolo známe všetkým intelektuálom vtedajšieho slovanskeho sveta. Slovenský básnik, spisovateľ a politik Ján Kollár, hlásiaci sa k politickému programu panslavizmu, vo svojej poéme *Slávy dcéra* (1824) umiestnil Lučkaja v panteóne slovanských činiteľov vedľa Čecha Dobrovského a Srbov Obradoviča a Karadžiča.¹⁸

Od 30. rokov 19. storočia dochádzalo v Uhorsku k šíreniu panslavizmu (slavianofílie) – svetonáhľadu, ktorý podporoval kultúrnu a politickú spoluprácu (kultúrne bratstvo) medzi slovanskými národmi strednej a východnej Európy (z politickej pozície – pod patronátom cárskeho Ruska). Obzvlášť v habsburskej ríši a balkánskych štátoch ovládaných Osmanmi ideológia vzdelaného panslavizmu nabádala slovanských učencov k vzájomnej kooperácii (prostredníctvom kontaktov, spolupráce pri publikáciách atď.) v smere zlepšenia kultúrneho a občianskeho postavenia svojich národov v mnohonárodných ríšach. V týchto podmienkach postupne rástol záujem aj slovenskej inteligencie o rusínsku problematiku. Teda ďalším Slovákom, ktorý sa podrobnejšie venoval rusínskej problematike s kultúrnym aj odborným záujmom, bol zakladateľ etnografie v Uhorsku Ján Čaplovič (1780 – 1847).

Od konca druhého decénia 19. storočia sa Čaplovič venoval etnografickému výskumu rôznych národov a národností Uhorska – Slovákov, Rusínov, Maďarov, uhorských Nemcov, Židov, Cigánov, Chorvátov a ďalších. Napísal a vydal 31 kníh a vyše 400 publicistických článkov a štúdií v latinčine, nemčine, maďarčine a slovenčine.¹⁹ O Rusínoch sa zmieňoval vo viacerých prácach. Základy ním spracovanej etnografie Rusínov predstavovali štúdie: *Ethnographische Miscellen von Ungarn* v časopise *Hesperus* (1820) a rukopisná *Ethnographia Ruthenorum* (1825, 1828, 1831),²⁰ z ktorej príspevky publikoval napr. v *Gemälde von Ungarn* (1829).

¹⁷ MAGOCSI, P. R.: *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*, s. 138. Podrobnejšie viď: ФЕНИЧ, Володимир: Гердер проти Гегеля: Михайло Лучкай і концептуалізація історії карпатських Русинів. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2018. Štúdie z karpatorusínistiky 10*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2018, s. 94-105.

¹⁸ POP, I.: *Malé dejiny Rusínov*, s. 77.

¹⁹ ČAPLOVIČ, Ján: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Bratislava : Media Trade, spol. s r.o. – Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, s. 294.

²⁰ Štátna vedecká knižnica, Zvolen.

V prvej z uvedených prác sa zaoberal súhrnným pomenovaním etnika a rozlíšením niektorých rusínskych etnografických skupín v konkrétnych stoliciach (na základe typického používania istých častíc a zámen). V Marmaroši a Ugoči spomenul Lisákov, v berežsko-užskej oblasti Lemkov, na Spiši Copakov a medzi Rusínov v tejto práci zaradil aj zemplínskych Sotákov, ktorých neskoršie po prehodnotení uvádzal ako Slovákov alebo ako „medzičlánok“ medzi Slovákami, Rusínmi a Poliakmi. Zaujímavá je Čaplovičova klasifikácia Rusínov z kultúrneho hľadiska a „čo do zručnosti a príčinnosti“ na dve triedy.²¹ Do prvej skupiny zaradil spišských, šarišských a zemplínskych Rusínov, do druhej Rusínov z Užskej, Berežskej, Ugočskej a Marmarošskej stolice, ktorým prisúdil viacero negatívnych vlastností v porovnaní s prvou skupinou. Popísal charakteristické poľnohospodárske činnosti rusínskeho etnika, podnikavosť v oblasti ovčiarstva, koniarstva, furmanstva, drotárstva. Zaznamenal patriarchálny spôsob života, povinnosti mužských a ženských členov rodiny (či deľbu práce vo veľkorodine), niektoré obyčaje a ľudový odev. Rusínov označil za veľmi dobroprajných, ale aj tichých, bojazlivých a poverčivých ľudí, ktorých kriminalita bola nezvyčajne nízka a obmedzovala sa len na malé krádeže a bitky.

V druhej práci Čaplovič naznačené reálie viac rozšíril a konkretizoval. Napr. na margo etnonyma Rusínov uviedol: „*Rutheni, latinsky „Rutheni, Russi“, po maďarsky „Oroszok“, po slovensky „Rusnacy“, sami seba volajú najradšej Rusíni a nemajú radi, keď ich niektorí Nemci volajú Rusniaken a Maďari Rusznyákok.*“²² Rusínov rozlíšil podľa (a) regiónov (Verchovinci, Krajnáci, Smol'anici), (b) podľa výslovnosti (ako v prvej práci), (c) podľa odevu (Bl'ašanici, Lopáci). Všimol si značnú akulturáciu a asimiláciu rusínskeho obyvateľstva v prospech slovenského etnika: „*Na Spiši však hovoria tzv. spišskou slovenčinou a z jazykového hľadiska sú bližší Slovákom ako Rusínom. V Šariši sú Rusíni tiež na polovicu poslovenčení a bývajú v 155 obciach. V Zemplíne sú v 74 obciach.*“²³ Podobne na inom mieste: „*Počet Slovákov je každým dňom väčší, lebo Maďari, tak ako aj Nemci, Rusíni a Srbi radi preberajú slovenskú reč“; resp. „...aj medzi Rusínmi je mnoho odpadlíkov, ktorí sa čiastočne poslovenčujú, čiastočne pomadžarcujú a ich reč je na ústupe.*“²⁴ Čaplovič sa v práci zaoberal rusínskymi sídlami, liečiteľstvom, slovesnosťou s ukážkami, kulinárskou kultúrou (včítane problematiky alkoholizmu), odevom, domácou remeselnou výrobou, živnosťami, poľnohospodárstvom, vzdelávaním, cirkevnými pomermi a

²¹ URBANCOVÁ, Viera: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava : Vyd. Slovenskej akadémie vied, 1970, s. 326.

²² ČAPLOVIČ, Ján: *O Slovensku a Slovákoch*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 86.

²³ URBANCOVÁ, V.: *Počiatky slovenskej etnografie*, s. 344.

²⁴ ČAPLOVIČ, J.: *O Slovensku a Slovákoch*, s. 84-85.

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ...

„mravmi“, obchodom (s dôrazom na jarmoky), ľudovými zvykmi pri rôznych životných príležitostiach (svadba, krst, pohreb a pod.). Čaplovičova charakteristika Rusínov mala zaujímavý obsah najmä v komparácii s charakteristikou slovenského obyvateľstva.

Za markantné znaky „rusínstva“ J. Čaplovič považoval „priazeň“ Rusínov voči kukurici ako základnej obilnine a úpadok chovu dobytky, čo vnímal ako hlavný prameň chudoby rusínskeho obyvateľstva, ale aj problematiku nehnojenia pôdy, v dôsledku čoho sa pôda stávala neúrodnou. Ďalej zdôraznil rusínsku úctu voči ohňu a svojrázny spôsob boja s lesnými škodcami.²⁵ Vedecký výskum etnografickej skupiny Huculov začal Pavol Jozef Šafárik, ktorý v roku 1834 vydal článok *Huculové, horáci tatranští* v českom periodiku *Světozor*.²⁶

Vo vrcholnom období slovenského národného obrodovania (1836 – 1848) sa začal prejavovať čoraz väčší záujem tzv. štúrovskej generácie o Rusínov, ktorý súvisel s cieľmi kultúrnej či mentálne zmapovať územie Slovenska tak, ako ho štúrovci vnímali, a ktorý našiel priestor v cestopisoch, beletrii a publicistike, uverejňovaných hlavne v periodiku *Sloveňské národňje novini* s literárnou prílohou *Orol tatránski*. Jednoznačne najintenzívnejší záujem o rusínsku problematiku prejavil Bohuš Nosák (literárnym pseudonymom Nezabudov). Nosákove memoárové-cestopisné prózy (napísané v duchu národno-buditel'ského romantizmu) markantne vnášali do slovenského kultúrneho kontextu tematiku Slovákom kultúrne blízkeho etnika – najmä roľníckym spôsobom života v typickom hornatom prostredí a slovanskou ľudovou kultúrou. Prózy *Spomienky potiské a Listy z neznámej zeme k L...* boli výsledkom Nosákovej cesty na východné Slovensko, Podkarpatskú Rus a Patisie v lete roku 1843.

Nosák cieľavedome registroval etnicky a kultúrne zmiešané prostredie, pričom však evidentne rozlišoval v hodnotení rôznych komunít. Kým Rusínov zobrazoval prevažne veľmi pozitívne, Židov ale jednoznačne negatívne v duchu súdobých stereotypov.²⁷ V súvislosti s návštevou obce Pozdišovce, „ležiacej na hranici troch živlov: slovenského, rusínskeho a maďarského“, zdôraznil pôsobenie miestneho farára a učiteľa, ktorí podľa neho príkladne šíрили „bratskú lásku a vzájomnosť“ medzi Slovákami a Rusínmi. Ďalej pochválil rusínskych národovcov, že rozširovali a čítali

²⁵ Vid' ČAPLOVIČ, Ján: Obrázky zo Slovenska. [online]. In: *Zlatý fond SME*, [cit. 15.10.2022]. Dostupné na internete: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/862/Caplovic_Obrázky-zo-Slovenska/2

²⁶ KALETA, Petr: *Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19. století*. Olomouc : Votobia, 2004, s. 167.

²⁷ Napr. o ľude Zemplína B. Nosák napísal: „Židia figl'ami a klamářstvom z neho, na obraz boží stvoreného, urobili mátohu sveta, vycivenú a vyblednutú. Prejdi po dedinách, spytuj sa na školu – alebo ju nemáš, alebo ak hej, teda je skorej chlievu ako škole podobná.“ NOSÁK-NEZABUDOV, Bohuš: *Spevy tatranské*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 150.

Slovenskije národňje novini. Z uvedených príkladov vzdelaných a aktívnych rusínskych intelektuálov zvlášť vyzdvihol predovšetkým Ivana Tótha, gréckokatolíckeho kňaza v Laškove.²⁸ Z niekoľkých dojmov z rozhovorov s ním autor napr. napísal: „*P. Tóth by mohol byť mnohým z našich na príklad, že človek môže byť opravdivým Slovanom, a nemusí na svoje vlastné nárečie hanu a potupu kydať a len české alebo ruské atď. do neba vyvyšovať.*“²⁹ V nadšenosti opisoval on rusínčinu takto: „*Slovansko-rusínske nárečie je hybkosťou, bohatstvom slov, utešeným a ľahkým prúdom reči nielen príbuzné, ale bez ohľadu na to, či ma k nemu zväzda láska, aj keď druhé cudzie reči neprevyšuje, teda istotne sa im vyrovná. Nemá tú siplavosť poľskej reči, ani ho, ako českú, susedstvo Nemcov nezahubilo, ani mu, ako srbskej, turecký jazyk neškodil. Čo aj zamĺčim to, že rusínčina užíva cyrilské písmená, ktorými sa zvuky slovanské najlepšie vyrazit' dajú, je ona jedna z najkrajších a najutešenejších rečí!*“ *Páni, takýchto horlivcov aspoň len desať bolo by treba Rusínom, a potom už mám nádej, že by hlas náš nebol hlasom volajúceho na púšti.*“³⁰

Nosák nielen vyššie uvedeným úryvkom zamýšľal vykresliť príkladný portrét oduševneného národovca s charakteristickými znakmi: (a) slovanským presvedčením, (b) znalosťou a úctou k materinskému živému jazyku, (c) literárnym pestovaním tohto jazyka, (d) „misionárskym“ účinkovaním medzi ľuďom v role šíriteľa kultivovanej materčiny a národnej myšlienky.

„Rusínstvo“ B. Nosák dešifroval aj u Maďarov „rusínskej viery“, t. j. veriacich gréckokatolíckej cirkvi. Veľmi mu konvenovali ich bohoslužby s využitím cirkevnej slovančiny, na druhej strane však v duchu etnických stereotypov neopomenul zdôrazniť, že títo Maďari, podobne ako kalvínski Maďari inklinovali ku krádežiam (resp. kriminalite vo všeobecnosti). Nosák v intenciách romantizmu vnášal do svojich textov emocionalitu, napr. výrok: „*Oj, keby táto hodina bola hodinou tvojho preporodu, drahý, poctivý, ale nepoznaný národ rusínsky!*“ a pod. Všímal si detaily rusínskeho života v uliciach dedín alebo miest Užhorod, Chust, Mukačevo, na jarmokoch, v krčmách, v prehovoroch Rusínov, s ktorými nadviazal rozhovor, ponechával rusínčinu v slovenskej transkripcii. B. Nosák sa okrem intelektuálnej vrstvy venoval aj ľuďovej kultúre, napr. s obdivom a s etnografickými detailmi opísal obydlie Rusínov, pričom, pravda, zvlášť zvýraznil slovanské „posolstvo“ a isté podobnosti so slovenským obydlím.

²⁸ Dochoval sa jeho verš *Rusínom*, napísaný v rusínčine. *Краєзнавчий словник Русинів-Українців Пряшівщини*. Пряшів : СР-УСР, 1999, s. 183.

²⁹ Íšlo o polemiku s Jánom Kollárom, ktorý odmietol Štúrom kodifikovanú slovenčinu a stál na pozíciách literárnej češtiny.

³⁰ NOSÁK-NEZABUDOV, B.: *Spevy tatranské*, s. 153-154.

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ...

Značný priestor poskytol B. Nosák svojmu stretnutiu s významným rusínskym intelektuálom Michailom Lučkajom, vtedy farárom v Užhorode, ktorý práve pracoval na svojom historickom diele *Historia Carpathico Ruthenorum*. Pochválil jeho bohatú knižnicu, vzdelanosť, zbierku rusínskych piesní, jeho preklady z Ovídiových *Elégií*, ale oponoval Lučkajovej mienke, že vedeckú knihu treba písať v latinčine pre „ľudí učených“. Podľa Nosáka mal Lučkaj svoju historickú prácu napísať po rusínsky. Jednak by išlo o priekopnícku udalosť, „*takmer prvú v nárečí tomto*“, jednak by si ju vzdelaní Slovania kupovali a čítali, čo vraj „*zanovitý dobrý starček*“ aj uznal. Nosák v Užhorode ďalej navštívil biskupský palác a priblížil rozhovory s ďalšími predstaviteľmi rusínskeho duchovenstva – s biskupovým sekretárom Vasil'om Hadžegom a samotným mukačevsko-užhorodským biskupom Vasil'om Popovičom, „*horlivým Rusínom aj horlivým Slovanom*“, o ktorom Nosák uviedol, že rusínsky národ v Uhorsku ani nemohol dostať lepšieho arcipastiera. Evidentne stretnutie s biskupom Popovičom na Nosáka veľmi zapôsobilo. Na odporúčanie I. Tótha sa stretol aj s baziliánmi – s ihumenom Drohobeckým a provinciálom Jásinom.³¹ V debate s nimi sa Nosák zaoberal otázkou liturgického jazyka a problémom „zanesencov“, ktorí sa v cirkvi usilovali presadiť uplatňovanie maďarčiny. Veľmi sympaticky popísal vnútorné fungovanie kláštorného života, prirodzene v duchu slovanského bratstva. Na základe ľudovej slovesnosti Nosák uvažoval o rusínsko-ukrajinských rozdieloch. V závere state napísal: „*A ja môžem povedať, že Rusíni, najmä pod Tatrami v dolinách a na úbočiach, nie sú horší od svojich bratov ukrajinských.*“³²

Nosákov cestopis podrobne sledoval akúsi mentálnu geografiu rusínskeho etnického územia v Uhorsku (vrátane vymedzenia rusínsko-maďarskej hranice) s konkrétnym vymenovaním sídel s istými etnoregionálnymi ťažiskami v kláštoroch a iných cirkevných inštitúciách. Slovenským čitateľom B. Nosák sprostredkoval v prítlačlivom popise niektoré rusínske kraje (s osobitými etnografickými skupinami) – Krajnu, Vrchovinu, Marmarščinu, kraj Huculov, pričom použil aj komparatívny prístup. Súčasťou súdobej kultúrnej atmosféry bolo popri podaní priaznivého obrazu ľudu i národne angažovanej inteligencie aj vykreslenie prírodných krás. Z poetického opisu prešiel Nosák v závere druhého cestopisu k vecnému stručnému prehľadu dejín uhorských Rusínov, k demograficko-štatistickému prehľadu, ku konkrétnym údajom o gréckokatolíckej cirkvi, jej diecézach, farnostiach atď. Nielen Rusínov sa týkalo jeho konštatovanie, že „*dokiaľ rusínske kňazstvo na to bude dotierať, aby vyučovanie Rusínov bolo národné, dotiaľ nebude Rusín šťastný*“, pretože šťastie

³¹ Tamže, s. 189-190.

³² Tamže, s. 197.

národa je založené na osvete v materinskom jazyku. K rusínskym témam v Nosákovej umeleckej tvorbe patrilo rozhodne jeho spracovanie ľudovej povesti *Laborec*, publikovanej v roku 1845, ktorej folklórnu látku prepracoval s dobovými národno-obrodeneckými ideami do podoby národnej legendy. K tejto téme sa neskoršie vrátil rusínsky autor – baziliánsky mních A. Kralickij v poviedke *Knieža Laborec* (Князь Лаборець).

Anatolij Kralickij (1835 – 1894), rusínsky cirkevný činiteľ, spisovateľ, etnograf a historik (rodák z Čabiny), celou svojou vedeckou i umeleckou činnosťou dôsledne propagoval myšlienku slovanskej jednoty, v ktorej videl jedinú záruku úspešnej obrany slovanských národov Uhorska voči postupnej maďarizácii (a v tomto zmysle uprednostňoval ruský jazyk).³³ V druhej polovici 19. storočia (od 60. rokov) akoby A. Kralickij plnil podobnú priekopnícku (propagačnú) úlohu v zblížovaní slovenskej a rusínskej problematiky, ako predtým B. Nosák zo slovenskej strany v 40. rokoch. Kralickij venoval systematickú pozornosť Slovákom a ich kultúre. V haličských periodikách mu vyšlo viacero etnografických príspevkov, hlavne o šarišských Slovákoch. V periodikách vydávaných v Užhorode publikoval skúsenosti a dojmy z cesty po Slovensku. Prekladal alebo parafrázoval práce slovenských literátov – Jána Hollého, Pavla Jozefa Šafárika, Svetozára Hurbana Vajanského, z konkrétnych diel preložil napr. novelu *Marína Hruzová* od dolnozemskeho Slováka Ondreja Seberíniho³⁴ či *Slovenskú sirotu* od Antona Bieleka. Ďalej napísal náčrt dejín slovenskej literatúry, literárne portréty Štefana Moyzesa, P. J. Šafárika, Janka Kráľa, viaceré biografické črty o významných rusínskych dejateľoch, spracoval aj dejiny Spišskej eparchie.³⁵

Vzájomnosť rusínsko-slovenskej politickej spolupráce sa prejavila v revolučných rokoch 1948 – 1949 v habsburskej monarchii. Rusínska inteligencia, inšpirovaná slovanskými a neslovanskými národnými pohybmi národne ožila (aj keď Rusíni boli menej aktívni pri nastoľovaní politických a národných požiadaviek). V každom prípade bolo to aj zásluhou Slovákov, ktorí podporovali národné prebudenie Rusínov ako svojich najbližších slovanských spojencov v Uhorsku.³⁶

Vo voľbách do uhorského snemu sa Rusínom (s podporou slovenskej inteligencie) nepodarilo zvoliť ani jedného kandidáta z vlastných radov a nezúčastnili sa ani Slovanského zjazdu, ktorý mal veľký symbolický význam. Začal sa v Prahe 2. júna 1848 s cieľom, aby sa predstavitelia

³³ KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 118.

³⁴ Išlo o tematiku života matky maďarského revolučného básnika Alexandra Petroviča – Sándora Petőfiho, ktorá pochádzala z Turca. Obaja rodičia Petőfiho boli evanjelickí Slováci.

³⁵ *Краєзнавчий словник Русинів-Українців Пряшівщини*, s. 183.

³⁶ ŠVORC, Peter: Rusíni a problém vymedzenia ich územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. In: *Acta historica Neosoliensia*, 2015, tom. 18, vol. 1-2, s. 182.

slovanských národov v monarchii dohodli na istom spoločnom postoji k štátu a ďalšom postupe. Na zjazde jasne prevládali austroslavistické názory, ktoré presadzovali zástupcovia južných Slovanov a českej politiky vedenej Františkom Palackým. Na druhej strane slovenskí predstavitelia (Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža) žiadali autonómne postavenie Slovákov a Rusínov v rámci Uhorska. *Žiadosti Slovákov a Rusínov uhorských* predložil J. M. Hurban na zasadnutí česko-slovenskej sekcie 7. júna 1848. Napriek tomu, že karpatskí Rusíni neboli priamo prítomní, petícia obsahovala niekoľko návrhov, ktoré sformuloval rusínsky politický a občiansky aktivista Adolf Dobrianskij (Dobriansky). V prvom rade v dokumente bola sformulovaná požiadavka uznania slovenského a rusínskeho národa a ich postavenia v Uhorsku podľa princípu národnostnej rovnoprávnosti. Zaručovala by ju predovšetkým existencia národných snemov s vymedzenou kompetenciou v jazykovej, školskej, kultúrnej a náboženskej oblasti. Súčasne sa predpokladalo vytvorenie stáleho výboru s právom vetovať rozhodnutia centrálnych orgánov a zriadenie národnostného školstva všetkých stupňov. Prejavom tolerancie a prostriedkom vzájomného zblížovania by bolo fungovanie katedier maďarského jazyka na národnostných školách a naopak. Duchu revolúcie zodpovedala tiež požiadavka zaistenia slobody spolčovania a prejavu pri obhajobe národnostných práv.³⁷ Nepochybne revolučné *Žiadosti Slovákov a Rusínov uhorských* znamenali vrchol rusínsko-slovenskej politickej spolupráce, hoci splnenie uvedených žiadostí v realite politických podmienok prebiehajúcej revolúcie zostalo len proklamatívnym programom.

Začiatkom roku 1849 sa pod vedením Adolfa Dobrianskeho (1817 – 1901) sformovala skupina rusínskych aktivistov, ktorú tvorili kanonici Viktor Dobriansky, Alexander Duchnovič a farári Jozef Šoltés (z Prešova) a Alexander Janický (z Malčova) a ktorá sformulovala politický program predložený cisárovi Františkovi Jozefovi I. Obhajovala ideu zjednotenia Rusínov z uhorskej Rusi a habsburskej Haliče a Bukoviny do jednej korunnej krajiny (provincie) v rámci monarchie. „*V spojení s nimi videli aj vlastné posilnenie pred maďarským útlakom.*“³⁸ Viedenský dvor si však tak dôležitú štátoprávnu zmenu neprial a úplne ju odmietla reprezentácia Uhorska, ktorá sa nemienila vzdať severovýchodných stolíc obývaných Rusínmi,³⁹ a rovnako aj Poliaci v Haliči.⁴⁰ Po potlačení uhorskej revolúcie Dobriansky upustil od myšlienky zjednotenia Rusínov v rámci

³⁷ KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 108-109.

³⁸ ŠVORC, P.: Rusíni a problém vymedzenia ich územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia, s. 183.

³⁹ KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 109.

⁴⁰ HALCZAK, Bohdan: *Dzieje Łemków: od średniowiecza do czasów współczesnych*. Warszawa : Tyrsa 2014, s. 82.

monarchie do jedného administratívneho celku a pred cisárom obhajoval už len program uznania rusínskej národnosti v Uhorsku, zriadenia samostatného územného celku (rusínskeho okruhu) s úradníkmi karpatorusínskej národnosti, zavedením rusínčiny do škôl a miestnej administrácie.⁴¹ Časť tohto programu sa naplnila zriadením užhorodskej (ruskej) oblasti (zahrňujúcej župy Uh, Bereg, Ugoča a Marmaroš) a Dobriansky stal sa prvým referentom a vedúcim kancelárie hlavného administrátora oblasti Ignaza von Villetza.⁴² Rusínov treba zjednotiť, aby sa stali svojbytným národom, hlásal A. Dobriansky – „rusínsky Štúr“. Tieto aktivity čiastočne zaktivizovali aj dolnozemskej Rusínov, hoci vzhľadom na ich malý počet a geografické osídlenie išlo najmä o regionálne požiadavky.⁴³

Podobne i medzi slovenskými vzdelancami v 19. storočí sa často vyskytovali úvahy spájania Slovákov i Rusínov do jedného etnokultúrneho celku a objavoval sa aj pojem „severouhorski Slovania“. Už Ľudovít Štúr (pravdepodobne aj z popudu B. Nosáka) uvažoval o tom, aby sa „Rusíni k Slovákom pripojili“, čo však nebolo po chuti Budapešti, ktorá s nevôľou sledovala každé spolčovanie sa nemaďarských národov.⁴⁴ Jednoznačnejšie to o niečo neskôr vyjadril Štefan Marko Daxner v pamätnom spise *Hlas zo Slovenska* (1861), v ktorom v mene „nás severouhorských Slovanov“ napísal, že Slováci a Rusíni tvoria jeden celok, ktorý geograficky vymedzil od Bratislavy a moravských hraníc až po východnú stranu Haliče a Bukoviny. Podľa neho sa tento etnický a kultúrny „celok“, oddelený od maďarského živlu „*národopisnou čiarou*“ a „*pretrhnutý iba asi 40 tisíc spišskými Nemcami*“, rozdeľuje na dve nárečia – východné alebo rusínske a západné alebo slovenské. Obe vraj pomaly splývajú do jedného nárečia, pritom „*sa rozhraňujú v doline topliansko-ondavsko-laboreckej v Zemplínskej župe*“. Š. M. Daxner chápal predovšetkým vzájomnú kultúrnu blízkosť, ktorá bola jednak zrkadlom náhľadov z predrevolučných čias,

⁴¹ MAGOCSI, P. R.: *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*, s. 155-156.

⁴² POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 185.

⁴³ V tej dobe Rusíni v dolnozemskej prostredí formulovali svoje prvé cirkevno-národnostné požiadavky. Napr. v Báčke sa u uhorskej revolučnej vlády dožadovali pôsobenia vo farnostiach Križevskejeparchie rusínskych duchovných (namiesto chorvátskych a srbských) a vysielanie mladých mužov do rusínskych duchovných seminárov v severovýchodnom Uhorsku. „*Жебише там школовили на русинским языке и воспитовалише у русинским национальным духу.*“ Situácia novosadských Rusínov vo Vojvodine bola zložitejšia kvôli bombardovaniu mesta z Petrovaradínskej pevnosti 12. júna 1849 (bola ostrelovaná cirkev, zničená fara aj archív), po ktorom väčšina miestnych Rusínov mesto opustila. Do Nového Sadu sa Rusíni pozvoľne vracali v 50. rokoch a v 60. rokoch 19. storočia sa v meste bola zriadená „ruská“ cirkevná škola (za pomoci Rusínov z Ruského Kerestúru a Kocury). ПАМАЧ, Янко: Руснаци у Новим Садзе од 60-их рокох XVIII по конец XIX века. In: *Русинистични студиј - Ruthenian Studies*, 2017, год 1., бр. 1, s. 129-132.

⁴⁴ ŠVORC, P.: Rusíni a problém vymedzenia ich územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia, s. 182.

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ...

jednak politickou nádejou, ktorej naplnením by Slováci aj Rusíni získali výraznejší spoločensko-politický význam v Uhorsku.⁴⁵ Napriek uvedenému Daxner reflektoval v etnokultúrnych charakteristikách tak Slovákov, ako aj Rusínov osobitne (resp. samotných Rusínov rozlišoval na uhorských, haličských a bukovinských).

Tendencia výraznejšieho spoločensko-politického významu Slovákov a Rusínov v Uhorsku sa prejavila už v rámci pokusu o založenie slovensko-rusínskeho spolku *Tatrín* – kultúrnej inštitúcie pre príslušníkov dvoch etník, začiatkom 50. rokov 19. storočia. Myšlienka slovensko-rusínskeho *Tatrína* vychádzala zo snáh o oživenie slovenského *Tatrína* (založeného štúrovcami v roku 1844 v Liptovskom Sv. Mikuláši; vyvíjal činnosť bez oficiálneho schválenia stanov), ktorý „vo víre revolučných udalostí“ ukončil svoju činnosť.⁴⁶ Stanovy nového *Tatrína* zakotvovali rovnoprávnosť slovenských a rusínskych členov i vedúcich funkcionárov. „*Hlavnou úlohou spolku malo byť hlavne vydávanie učebníc, náučnej a zábavnej literatúry, ale tiež beletrie a vedeckých prác s výnimkou kníh s náboženským alebo politickým obsahom. Zámerom spolku bolo aj materiálne podporovať chudobných študentov a v prípade finančných možností zriadiť Národný dom s knižnicou, archívom i tlačiarňou*“.⁴⁷ Spoločný kultúrny spolok Slovákov a Rusínov „mal pracovať nielen na zblížení týchto dvoch bratských národov“, ale aj „čeliť maďarizácii, ktorá ohrozovala obidva národy“.⁴⁸ Vlastne totožné ciele sledovala aj *Matica slovenských národov v Uhorsku*, založenie ktorej iniciovali slovenskí dejatelia v tom istom období. Išlo o podobný spolok ako *Tatrín*, ktorý by popri Slovákoch a Rusínoch slúžil aj ďalším Slovanom v habsburskej ríši. Mal napomáhať kooperácii slovenských, rusínskych, chorvátskych a srbských národovcov v oblasti literárnej tvorby a edičnej, vzdelávacej, ako aj kultúrnej činnosti; podporovať vzdelanie nadaných mladých ľudí bez rozdielu náboženstva a reči, oddaných slovanskej myšlienke.⁴⁹ Na vypracovaní oboch

⁴⁵ DAXNER, Štefan Marko: *V službe národa*. Bratislava : SVKL, 1958, s. 182.

⁴⁶ JURČIŠINOVÁ, Nadežda: Návrhy Slovákov na slovensko-rusínsku spoluprácu v 50. a 60. rokoch 19. storočia. In: *Multietnicita periférií – destabilizačný faktor medzivojnového Československa?* Eds. P. Švorc, P. Koval'. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2022, s. 14.

⁴⁷ KONEČNÝ, Stanislav: Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2016*. Eds. V. Goněc, P. Švorc. Bratislava : VEDA, 2017, s. 18.

⁴⁸ JURČIŠINOVÁ, N.: Návrhy Slovákov na slovensko-rusínsku spoluprácu v 50. a 60. rokoch 19. storočia, s. 14.

⁴⁹ KONEČNÝ, S.: Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva, s. 18-19; JURČIŠINOVÁ, N.: Návrhy Slovákov na slovensko-rusínsku spoluprácu v 50. a 60. rokoch 19. storočia, s. 14-15 – odkazujúc hlavne na POLLA, Belo: Návrhy stanov slovensko-rusínskeho *Tatrína* a *Maticy slovenských národov v Uhorsku*. In: *Historické štúdie*, 1960, roč. 6, s. 321-333.

dokumentov sa podieľali Slováci Ján Palárik, Andrej Radlinský a Jozef Karol Viktorin, za Rusínov – bratia Dobrianski.⁵⁰

Aj keď revolúcia v Uhorsku (1848 – 1849) nebola úspešná, priniesla isté významné zmeny v sfére spoločenského rozvoja, občianskych princípov, oslabenia vplyvu štátu a cirkvi. Tieto nové podmienky umožnili vznik a rozvoj rusínskeho národného obrodzenia. Do veľkej miery sa spája s tzv. *buditeľskou generáciou Rusínov*, ktorej predstaviteľmi boli popri Adolfovi Dobrianskom aj Alexandr Duchnovič, Alexandr Pavlovič, Eugen Fencik, Anatolij Kralickij, Alexandr Mitrak a ďalší.

Predstavitelia slovenského národného hnutia v druhej polovici 19. storočia vnímali a registrovali činnosť „buditeľov Rusínov“. Kontakty medzi oboma národnými hnutiami najmä v porevolučnom období symbolizovali spoločenské, politické a literárne aktivity rusínskeho národovca A. Dobrianskeho, ktorý ako člen uhorského parlamentu úzko spolupracoval so Slovákmi (tlmočil slovenské národné požiadavky, kritizoval dualizmus, národnostný zákon, predložil snemu Liptovskú a Spišskú petíciu atď.). Patril aj k zakladajúcim členom Matice slovenskej (zaslúžil sa o povolenie stanov organizácie, nápomocný bol pri jej financovaní a po celý čas jej existencie pôsobil v matičnom výbore), pričinný sa o povolenie slovenských politických novín *Pešťbudínskych vedomostí* (1861 – 1870) a ďalších slovanských novín v monarchii. Počas pôsobenia v Budapešti sa uňho schádzala národne angažovaná slovenská mládež a intelektuáli žijúci alebo práve pobývajúci v hlavnom meste.⁵¹ Nepochybne od druhej polovice 19. storočia slovenské elity pozitívne vplývali na rozvoj rusínskeho národného hnutia. Slovenské prostredie pôsobilo na Rusínov inšpiratívne. Samozrejme, tento vzťah nepôsobil len od Slovákov k Rusínom, ale aj v opačnom smere (i keď v menšej miere) od Rusínov k Slovákom⁵² – ako práve dosvedčuje prípad A. Dobrianskeho,⁵³ ale aj A. Kralického a iných.

Po zrušení „ruského okruhu“ (koncom marca 1850) rusínska národná aktivita začala upadať a gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré bolo hlavným nositeľom týchto aktivít, sa sústredilo na svoje konfesijné záujmy. Istý čas však pretrvávali aktivity rusínskeho kléru na východnom Slovensku, a to hlavne vďaka takým dejateľom, akým bol prešovský kanonik Alexandr Duchnovič (1803 – 1865). Pozoruhodné je, že

⁵⁰ JURČIŠINOVÁ, N.: Návrhy Slovákov na slovensko-rusínsku spoluprácu v 50. a 60. rokoch 19. storočia, s. 14-15.

⁵¹ Svedectvom týchto stretnutí je korešpondencia literárne činných Slovákov tej doby, uložená v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine.

⁵² FALAT, Michal: Spoločenská skladba rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku na začiatku 20. storočia. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2019, č. 2, s. 83.

⁵³ Pozri JURČIŠINOVÁ, N.: Návrhy Slovákov na slovensko-rusínsku spoluprácu v 50. a 60. rokoch 19. storočia, s. 15-24.

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ...

užhorodské konzistórium jeho aktivity v 50. rokoch 19. storočia nepodporilo a „odôvodňovalo to tým, že ide o činnosť Prešovčanov-Tóto, teda Slovákov, resp. poslovenčených Rusínov“.⁵⁴

Novým centrom rusínskeho hnutia od roku 1850 sa teda stal Prešov, ktorý sa v očiach Viedne počas revolúcie „neskompromitoval“ tak ako Užhorod. Prešovský biskup Jozef Gaganec sa na rozdiel od mukačevského biskupa Vasil'a Popoviča k revolúcii postavil dosť zdržanlivo, a tým posilnil svoje pozície po jej porážke. Paradoxne, rusínskemu hnutiu tak pomohol oveľa viac. Priamo, resp. prostredníctvom kanonika A. Duchnoviča významne podporoval vzdelávanie, osvetu a kultúru rusínskeho obyvateľstva.⁵⁵

A. Duchnovič (gréckokatolícky kňaz, talentovaný básnik, prozaik, publicista, historik, etnograf, dramatik, pedagóg, vydavateľ) v porevolučných rokoch vyvíjal ráznu kultúrnu a osvetovú činnosť. Zakladal spolky, organizoval školy, vydával učebnice, prispel k otvoreniu niekoľkých gymnázií, kde sa vyučovalo v ruštine, vytvoril fond pre štipendia chudobným žiakom a študentom a vo svojom dome pre nich organizoval bezplatnú jedáleň. Jeho hodiny ruského jazyka na prešovskom gymnáziu navštevovali nielen Rusíni, ale aj Slováci, Maďari atď.⁵⁶

Pre šírenie progresívnych buditeľských myšlienok Duchnovič v roku 1850 založil *Литературное заведение Пряшевское* (1850 – 1853), ktoré zaštil biskup J. Gaganec. Prešovský literárny spolok sa síce zaoberal hlavne vydavateľskou činnosťou s úlohou šíriť osvetu v radoch rusínskeho ľudu, ale pripravoval aj pôdu pre zriadenie rusínskeho národného múzea. Z tohto dôvodu sa zbierali a vystavovali nielen exempláre miestnej flóry a fauny, predmety archeologických vykopávok, minerály, staroveké mince, umelecké diela, ale najmä literárne pamiatky: hry, rozprávky, piesne, básne, príslovia, porekadlá a iné. Činnosť múzea považoval Duchnovič za nástroj poznávania rodnej zeme, za dôležitý prostriedok pre vzdelávanie a výchovu vlastenectva. V tomto zmysle boli publikované aj výzvy k obyvateľstvu regiónu.⁵⁷ Pôvodným cieľom bolo dokonca vydávanie literárneho časopisu a zriadenie tlačiarne, ale niektoré zámery sa nepodarilo naplniť. Spolok mal 71 členov, pričom v ňom pracovali nielen Rusíni, ale aj Slováci a českí úradníci, ktorí za Bachovho režimu pôsobili v tejto oblasti. A. Duchnovič a A. Pavlovič udržiavali čulé väzby s predstaviteľmi slovenského národného života na východnom

⁵⁴ ŠVORC, P.: Rusíni a problém vymedzenia ich územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia, s. 186.

⁵⁵ KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 114-115.

⁵⁶ СНАГОЩЕНКО, Валентина Владимировна: Культурно-просветительная деятельность А. В. Духновича. In: *Rusin*, 2021, no. 65, s. 47.

⁵⁷ Tamže, s. 47-48.

Slovensku a zo slovenských literátov sa v spolku angažovali hlavne Ján Andraščík, bratia Nosákovci, Peter Kellner-Hostinský, Jonáš Záborský (pôsobiaci v Župčanoch pri Prešove), bratia Adam a Ján Hlovíkovci – zberatelia šarišského folklóru a ďalší.⁵⁸ Vďaka tomuto spolku bolo vydaných viacero publikácií, medzi nimi aj almanachy *Поздравление русиновъ на годъ 1850*,⁵⁹ *1851* a *1852*, prvý rusínsky kalendár *Мѣсяцесловъ для угорскихъ русиновъ на годъ 1854* a Duchnovičove diela *Добродѣтель превышаетъ богатство*, *Краткій землеписъ для молодыхъ русиновъ* a populárna modlitebná knižka *Хлѣбъ души* atd'.⁶⁰ Almanachy sa stali miestom publikovania poézie (nielen duchovnej) významných rusínskych autorov ako A. Pavlovič, O. Šoltys, P. Janovič, M. Nevická, A. Labanc, I. Vislockij (publikoval pod pseudonymom *Орол Тамраньскій*, čo signalizovalo prepojenie na obrodenecké snahy slovenského národa).⁶¹

V priebehu 50. rokov 19. storočia sa slovensko-rusínska vzájomná komunikácia i kultúrna blízkosť odrážala v publicistike a literatúre na oboch stranách. Aj keď „v polovici 50. rokov sa už samotný Duchnovič sťažoval na „maďarizmus a materializmus“ medzi Rusínmi, a ten o niečo neskôr nezávisle od Duchnoviča potvrdil aj Jonáš Záborský, ktorý dôverne poznal situáciu a správanie sa východoslovenských Rusínov“.⁶² Zmena politického ovzdušia pod vplyvom pádu Bachovho absolutizmu, Októbrového diplomu z roku 1860 a Februárovej ústavy z roku 1861 priniesli znovu isté oživenie rusínskeho hnutia. Obnovili sa politické aktivity A. Dobrianskeho po opätovnom zvolení do uhorského snemu (1861), došlo k vzniku nových osvetových spolkov – *Общество св. Иоанна Крестителя* v Prešove (1862; pôvodnou myšlienkou nadväzoval na rusínsko-slovenského Tatrína) a *Общество св. Василия Великаго* v Užhorode (1864; budované Dobrianskym po vzore Matice slovenskej),⁶³ v rokoch 1867 – 1871 vychádzali aj prvé rusínske noviny vydávané na rusínskom

⁵⁸ KOVAL, Peter: Slovenská historiografia o slovensko-rusínskych/ukrajinských vzťahoch v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia. In: *Acta historici Presovienses* 6. Prešov : UNIVER-SUM, 2006, s. 264.

⁵⁹ V prvom rusínskom literárnom almanachu *Поздравление русиновъ на годъ 1850* Duchnovič publikoval svoju báseň *Вручание*, z ktorej slová *Ja Rusyn byl, jsem, буду, Ja rodylsja Rusynom*, sa stali svojráznym krédom Rusínov. V tej dobe Duchnovič napísal aj ďalšiu báseň, ktorú neskôr Rusíni uznali za svoju národnú hymnu: *Подкарпатские Русины, оставте глубокій son!* POP, I.: *Malé dejiny Rusínov*, s. 90.

⁶⁰ KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 114-115.

⁶¹ KOPOROVÁ, Kvetoslava: Spolky a organizácie v rusínskom národnom hnutí: tradície a súčasnosť. In: *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989*. Zost. A. Plišková. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2008, s. 40.

⁶² ŠVORC, P.: Rusíni a problém vymedzenia ich územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia, s. 186.

⁶³ KOPOROVÁ, K.: Spolky a organizácie v rusínskom národnom hnutí: tradície a súčasnosť, s. 40-44.

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ...

území *Цешмѣ* atď. Avšak v polovici 70. rokov po smrti biskupov-mecenášov V. Popoviča a J. Gaganca sa rusínske aktivity utlmili, resp. šťastie nabrali prouhorskú orientáciu alebo rusofilské smerovanie.⁶⁴

Podmienky pre národnouvedomovacie procesy a národnooslobodzovacie hnutie (najmä malých slovanských národov v Zalitavsku) sa podstatne zmenili po rakúsko-maďarskom vyrovnaní. V období dualizmu (1867 – 1918) reflexia rusínskej problematiky v slovenskej literatúre nebola tak intenzívna, než pred revolúciou, čo, prirodzene, súviselo so silným národnostným útlakom menšín zo strany uhorských vlád. Reštriktívna politika uhorskej vlády voči jazyku a kultúrnym inštitúciám menšín vyvolala zoslabenie národných hnutí Slovákov a Rusínov. Slovenské národné hnutie hľadalo v tomto období nové východiská a orientáciu, namiesto zomknutia síl došlo k vnútornému rozkolu slovenskej politickej scény.⁶⁵ „Slovenskí literáti museli v tom čase tiež bojovať o prežitie slovenskej literatúry, mali teda dosť vlastných starostí a navyše boli vtedy v absolútnej väčšine rusofilsky orientovaní...“⁶⁶ Aj národnoobrodenecké hnutie Rusínov po zmene politických pomerov a spoločenskej atmosféry v období dualizmu zreteľne ustalo. Po roku 1867 uhorská vláda vyvíjala úsilie na paralyzovanie politických aktivít A. Dobrianskeho a jeho stúpcov. Časť rusínskej inteligencie na politickú prácu rezignovala, druhá – predovšetkým gréckokatolícka hierarchia, postupne podľahla maďarizácii. Dokonca časť kléru sa zapojila do asimilačnej politiky uhorskej vlády, posilnila skupinu tzv. maďarónov – aktívnych účastníkov

⁶⁴ Podľa S. Konečného – hlavnou prekážkou rusínskeho hnutia bola neujasnenosť otázky etnicity Rusínov v Uhorsku a prevládajúce iba jej konfesionálne chápanie („rusínstvo“, resp. „ruskosť“ ľudu boli chápané ako jeho náboženské vyznanie, príslušnosť ku gréckokatolíckej cirkvi a východnému obradu). Okrem toho, rusínski buditelia národné práva nezodvodňovali ideou prirodzeného práva všetkých národov, ktorou argumentovali Slováci, ale rozhodli sa pre teóriu historického práva, ktorú v ich prípade bolo problematické vecne podložiť, keďže rusínsky štát dovtedy v žiadnej forme nejestvoval (zmienky o kniežatstve Laborca alebo o rusínskom vojvodstve v Uhorsku či panstve Fedora Koriatoviča mali priority charakter legend a mýtov). Kým Slováci, aj keď s istými peripetiami, predsa sa len dohodli na kodifikácii slovenského spisovného jazyka, Rusíni túto otázku nedokázali vyriešiť. Problematickou bola v rusínskom hnutí otázka národného centra (analogický hendikep ako u Slovákov), ktorá má v národnom zápase veľký politicko-psychologický význam. Dôležité mestá v sídelnom priestore a kultúrnom živote Rusínov, akými boli Užhorod, Prešov, Mukačevo alebo Berehovo, boli multietnické a nemali jednoznačne rusínsky charakter (Rusíni tvorili väčšinu ich obyvateľstva). Napokon údernosti rusínskeho národného hnutia rozhodne nepridávalo ani konfesionálne rozdelenie Rusínov na gréckokatolíckych a pravoslávnych veriacich. KONEČNÝ, Stanislav: Rusíni v prelomoch dvoch tisícročí. In: *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989*. Zost. A. Plišková. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2008, s. 12.

⁶⁵ JURČIŠINOVÁ, N.: Návrhy Slovákov na slovensko-rusínsku spoluprácu v 50. a 60. rokoch 19. storočia, s. 24.

⁶⁶ KONEČNÝ, S.: Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva, s. 22.

odnárodňovania.⁶⁷ Napokon rusínske národné hnutie veľmi citeľne zasiahol aj odchod známych národovcov, takmer symbolicky na prelome storočí. V roku 1899 zomrel v Čertižnom Julian Stavrovskij-Popradov (rusínsky básnik, publicista, etnograf a historik), v roku 1900 vo Svidníku obľúbený a vplyvný dejateľ rusínskeho hnutia A. Pavlovič, v roku 1901 v Innsbrucku politický vodca Rusínov A. Dobriansky a v roku 1903 v Gorinčove zomrel najaktívnejší publicista Eugen Fencik.⁶⁸ Národné hnutia Rusínov a Slovákov sa tak v období dualizmu museli vyrovnávať s veľmi komplikovanou politicko-spoločenskou realitou, na širšiu spoluprácu a vzájomnú reflexiu bol oveľa menší priestor než predtým. Obzvlášť slabosť slovenského národného hnutia na východnom Slovensku k tomu zjavne prispievala. Nezanedbateľný vplyv napokon mala aj zložitá sociálno-ekonomická situácia severného a severovýchodného Uhorska na konci 19. storočia a na obrátkach naberajúce slovenské a rusínske vystaňovalectvo.⁶⁹

Napriek nepriaznivej situácii v národných pohyboch však tradícia úzkych kontaktov vedúcich osobností slovenského a rusínskeho hnutia z predchádzajúcich desaťročí predurčovala navzájom prajné vzťahy medzi Slovákami a Rusínmi. Napríklad ostrým kritikom útlaku Rusínov v Uhorsku bol S. Hurban Vajanský⁷⁰ – vedúca osobnosť nastupujúcej generácie realistických spisovateľov. V úvodníku pod názvom Uhorskí Rusi uverejnenom v *Národných novinách* (č. 96 z roku 1904) dokonca obvinil európsku verejnosť, že sa len ľahostajne prizera na žalostné sociálne postavenie a upozorňoval na úpadok rusínskeho obyvateľstva v severovýchodnom Uhorsku. „*Najsmutnejší, ale plasticky-typický obraz utláčaného národa poskytujú uhorskí Rusi. Je to obraz hanby a posmechu XX. stoletia, je to krvavá satyra na podlo-hnusné heslá humanizmu, liberalizmu, pokroku, modernizmu, realizmu! Je to flak na svedomí celého ľudstva, flak na*

⁶⁷ KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 119.

⁶⁸ KONEČNÝ, S.: Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva, s. 23.

Po smrti E. Fencika zanikol aj časopis *Листокъ* (1883 – 1903), ktorý vychádzal najprv ako náboženské periodikum a bol určený v prvom rade gréckokatolíckemu duchovenstvu a náboženské, resp. cirkevné témy v ňom prevládali. Zasluhou Anatolija Kralického, Juraja Žatkoviča, Ivana Sil'vaja a Alexandra Mitraka však postupne nadobudol skôr literárno-vlastivedný charakter. Od januára 1891 vychádzal aj *Додаток до „Листка“* s praktickými radami pre širšie vrstvy rusínskeho obyvateľstva. Cit. podľa KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 125.

⁶⁹ ŠMIGEL', Michal – KMEŤ, Miroslav: Migračné pohyby Rusínov a Ukrajincov zo Slovenska v prvej polovici 20. storočia. In: *Lemky, Bojky, Hucuky, Rusyny – istorija, sučasnosť, materijalna i duchovna kultura. Zbornik naukovach robotoch*. Eds. J. Ramač, R. Drozd. Novy Sad – Štupsk : Univerzitet v Novim Sade – Akademia Pomorska w Štupsku, 2019, s. 45-73.

⁷⁰ KONEČNÝ, S.: Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva, s. 23.

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ...

cti národov, krajín a štátov, že sa nemo dívajú na spúšťanie žíl celému znamenitému národu, dobrému, schopnému, len aby sa nasýtilo niekoľko zhýralých brušísk. (...) Umierajúci národ uprostred humánnej, liberálnej, civilizovanej Európy. Ale nie umierajúci smrťou prirodzenou, ale pridúšaním rukou surovo-krutou, otravou cudziny.“ Nevyberane a ostro S. Hurban Vajanský vytýkal rusínskemu kléru jeho odnárodnenie, maďaronstvo, používanie maďarského jazyka v cirkevnom živote a školách. „*Čo zostalo z uhorského ruského, sviežeho, cirkevne samostatného živlu? Masa zanedbaného sedliactva. Zanedbaného a opusteného. I od cirkvi opusteného, nakoľko je viditeľná v úradných osobnostiach. Títo „pastieri“ ľudu svojho za špinavý groš, za pohodlie a za úsmev veľkomožných pánov, za blahoslónné potľapkanie po pleci, oblečenom v kňazskú sutánu, stali sa katmi, ba šarhami ľudu svojho, stali sa hnusiteľmi svätých ruského národa. (...) Ľudu zostáva iba Amerika. Ale väčšine ani toto útočisko nekynie: je už tak zbedovaná, že nemá dost silných krýdel k d'alekému letu. Nezostáva iné, iba živorit' pod jarmom za čas a skryť sa do – hrobu“.*⁷¹

Evidentne predstavitelia slovenskej inteligencie sa neprestávali zaujímať o osudy a budúcnosť Rusínov ani v krízovom období. Podľa S. Konečného – v tom čase zrejme najlepšou pomocou zo slovenskej strany bolo povzbudiť národné hnutie Rusínov, ukázať mu isté príležitosti a cesty. Napríklad Jozef Škultéty (v recenzii na prácu ruského slavistu A. S. Budiloviča, publikovanej v *Slovenských pohľadoch* č. 11 z roku 1902) podčiarkol, že samotná existencia súkmeňovcov v susedstve krajiny mnoho neznamena, ak chýba slovanská vzájomnosť. Ako príklad poukázal na vtedajšie postavenie Rusínov v Uhorsku: „*Oni, ktorí spomedzi nás majú za hranicou najmocnejších bratov, sú v Uhorsku najväčší zahubení“*. Úprimne povzbudzoval Rusínovaj Jozef Gregor-Tajovský v článku *Východné Slovensko* v roku 1913 „*Nuž teda nezúfajte, bratia, ani nad Rusmi uhorskými, ani sami nad sebou!*“ Súčasne vyjadroval nádej na lepšie časy pre oba blízke národy.⁷²

Slovenskí národovci s nepokojom sledovali aj tzv. *Marmarošské procesy*,⁷³ ktoré upútali pozornosť malých národov Rakúsko-uhorskej monarchie a v slovanskom svete vyvolali rozhodný prejav odsúdenia a solidarity.

⁷¹ MRÁZ, Andrej: Volanie Podkarpatskej Rusi. In: *Slovenské pohľady*, 53, 1937, č. 10, s. 567-568 [online]. In: Archive.org, [cit. 18.11.2022]. Dostupne na internete: <https://archive.org/details/volaniepodkarpat00mrza/page/567/mode/2up?view=theater>

⁷² KONEČNÝ, S.: Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva, s. 23-24.

⁷³ *Marmarošské procesy* – séria súdnych procesov uhorskej vlády proti rusínskym roľníkom Marmarošskej župy v severovýchodnom Uhorsku kvôli ich masovému prestupu z gréckokatolíckej (uniatskej) do pravoslávnej cirkvi. Prebiehali v Marmarošskej Sihoti. Prechod na pravoslávie bol určitým prejavom nesúhlasu Rusínov so sociálnym postavením a úrovňou národnostných práv v Uhorsku na konci 19. – začiatkom 20. storočia. Keďže išlo o masové

Obzvlášť v najväčšom, treťom marmarošskom procese (1913 – 1914) sa Slováci aktívne usilovali pomôcť obžalovaným rusínskym roľníkom. Pred súdom v Marmarošskej Sihoti vtedy stálo 94 pravoslávnych veriacich z obcí Veľké Lúčky a Iza – mužov a žien vo veku od 17 do 64 rokov, na čele s jeromonachom Alexijom Kabaliukom (fanatickým prívržencom pravoslávia, výrečným kazateľom a stúpencom rusofilstva). Títo v zmysle obžaloby prestupom na pravoslávie pripravovali pripojenie severovýchodných žúp k Rusku a tým sa dopustili vlastizrady.

Na súdne rokovanie do Marmarošskej Sihoti odišli viacerí slovenskí dejatelia. Medzi 19 obhajcami, ktorí dokazovali absenciu politických zámerov v celej kauze, pôsobil aj slovenský advokát Juraj Janoška z Trenčína. Počas procesu na mieste pôsobili ako novinári či ako pozorovatelia, resp. vystupovali na strane obhajoby J. Škultéty, J. Gregor-Tajovský, Ivan Lilge-Lyseký (evanjelický a. v. kaplán z Békešskej Čaby a Báčskeho Petrovca), Anton Štefánek (zakladateľ slovenskej sociológie), Ľudovít Mičátek (rodák z Kysácu vo Vojvodine, významná osobnosť dolnozemskej Slovákov) a ďalší slovenskí národovci. O podporu zjavne nespravodlivo obvinených Rusínov sa snažili tiež V. Makovický, V. Šrobár, M. M. Bella, J. Burjan a iní.⁷⁴ Český poslanec Ríšskej rady Václav Klofáč vystúpil s interpeláciou v rakúskom parlamente. Tomáš G. Masaryk a slovenský poslanec uhorského parlamentu Milan Hodža požiadali o účasť na procese ako obhajcovia, ale od uhorských úradov nedostali povolenie.⁷⁵ V uhorskom parlamente protestoval aj rusínsky politik Anton Beskid.⁷⁶ Napriek protestom európskej verejnosti a mediálnemu tlaku 33 obžalovaných bolo uznaných vinnými a odsúdenými spolu na takmer 40 rokov väzenia a pokutu 6 800 korún.

Keďže išlo o „národnostný“ proces a obžalovaní boli obvinení zo „spájania sa s Rusmi“ (čo sa často stávalo aj slovenským národovcom-rusofilom), prejavovali oň veľký záujem vtedajšie slovenské noviny v Uhorsku

akcie, ktoré uhorské vládne miesta interpretovali ako proruské a vlastizradné (pritom pravoslávie bolo v Rakúsko-Uhorsku oficiálne povolené), prišli k represívnym opatreniam. Prvé procesy sa uskutočnili v rokoch 1904 a 1906. Napriek tomu do roku 1912 prestúpilo na pravoslávie okolo 30 – 35 tis. podkarpatských Rusínov. Najznámejším sa stal tretí proces (29. decembra 1913 – 3. marca 1914) v Marmarošskej Sihoti. Pôvodne bolo pred súd postavených 189 obžalovaných. Počas zatýkania a väzenia boli dedinčania týraní maďarskými žandarmi. Následne prokurátor znížil počet obžalovaných na 94 (podľa iných údajov – 96) osôb. Tieto inscenované súdne, tzv. marmarošské procesy mali negatívny ohlas a vyvolali búrlivú reakciu i nevôľu v celej Európe.

⁷⁴ KONEČNÝ, S.: Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva, s. 22.

⁷⁵ Vid' HOLEC, Roman: Postoj Čechov a Slovákov k Rusínom v predvečer prvej svetovej vojny In: *Česko-Slovenská historická ročenka* 97. Brno : Masarykova univerzita, 1997, s. 31.

⁷⁶ FALÁT, Michal: Anton Beskid – popredný rusínsky politik prvej polovice 20. storočia. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2020, č. 1, s. 51-52 [online]. [Cit. 26.01.2023]. Dostupné na internete: dejiny.unipo.sk/PDF/2020/05_1_2020.pdf

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ... a v USA. „*Marmaroško-sihoťský proces proti sto uhorským Rusom pre velezradu, poburovanie a podnecovanie, taktiež podobný proces proti Bendasiukovi, Hudymovi a spoločníkom, odohrávajúcí sa práve vo Lvove, a ešte tretí proces, ktorý sa započne onedlho v Černoviciach proti bratom Gerovským, zasluhujú živý záujem všetkých politicky mysliacich ľudí na Slovensku. Samá procesuálna podstata je viacej menej bezvýznamná, ale príznačná pre novú dobu...*“, – písal na stránkach Prúdiv A. Štefánek, snažiac sa vystihnúť podstatu zinscenovaného súdneho procesu v širšom kontexte.⁷⁷

V jednej zo svojich trinástich reportáží z tretieho Marmaroškého procesu (pre *Národné noviny*) J. Gregor-Tajovský vyzýval Slovákov a Rusínov postaviť sa spoločne na odpor proti národnostnému útlaku v Uhorsku, maďarizačnej politike a utužiť spoluprácu dvoch priateľských národov: „*Bratia uhorskí Rusi teraz prijímajú krst a vstupujú do radu povedomých nemaďarských národov v Uhorsku. Svitá. Prebúdza nám spolubojovníkov za práva ľudské a národné. Privítajme ho bratsky, úprimne, podajme mu pomocnú ruku, aby od Prešporka po Marmarošskú Sihoť utvorila sa železná poloobruč dvoch bratských národov*“.⁷⁸

Po istom útlme (od konca 19. storočia po rozpad mnohonárodnej habsburskej monarchie) do slovenského a rusínskeho kultúrneho kontextu zasiahli menej známi slovenskí spisovatelia v období 1. Československej republiky – Emil Rusko a Anton Prídavok (nadväzujúc na tradíciu vzájomných literárnych vzťahov z 19. storočia), výraznejšie však českí spisovatelia Ivan Olbracht a Karel Čapek,⁷⁹ českí a moravskí etnografi a antropológovia Jan Húsek, Vojtěch Suk, Lubor Niederle a ďalší, ktorých literárno-etnologické obrazy života Rusínov (i židovských komunít) na severných okrajoch východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi sú dodnes mimoriadne silným historickým, myšlienkovým aj estetickým posolstvom.

Blízkosť Rusínov a Slovákov sa väčšmi ako v politike a kultúre prejavovala v každodennom spolužití. Územia, na ktorom Slováci a Rusíni na severovýchode Uhorska už niekoľko storočí žili, priamo susedili (bez vážnejšej prírodnej či administratívnej prekážky). Pritom rusínske a slovenské obyvateľstvo nažívali takmer v rovnakom provinčnom postavení a s viacerými obdobnými problémami. Najmä jazyková príbuznosť, podobné zvyky či príslušnosť k jednej cirkvi (gréckokatolícke vierovyznanie bolo rozšírené tak v rusínskom, ako aj v slovenskom prostredí

⁷⁷ ŠTEFÁNEK, A.: Marmarošský proces a zahraničná politika našej monarchie. In: *Prúdy. Revue mladého Slovenska*, 1914, roč. 5, č. 6, s. 241 a n.

⁷⁸ GREGOR-TAJOVSKÝ, Jozef: Marmarošská Sihoť 1. februára 1914. In: *Národný hlásnik*, XLVII, 1914, č. 8, s. 3 [online]. In: *Zlatý fond SME*, [cit. 17.11.2022]. Dostupné na internete: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1806/GregorTajovsky_Z-clankov/32

⁷⁹ Knižné publikácie I. Olbrachta s tematikou Podkarpatskej Rusi: *Země bez jména* (1932), *Nikola Šuhaj loupežník* (1933), *Hory a staletí* (1935), *Golet v údolí* (1937); K. Čapka – *Horďubal* (1933).

na východnom Slovensku) ďalej viedli k prelínaniu slovenského a rusínskeho osídlenia. V podmienkach nábožensko-etnickej pestrosti východného Slovenska „*sa odrážali aj vo vytvorení spoločenských vzťahov, pre ktoré bola nevyhnutná vzájomná tolerancia*“.⁸⁰ Na území Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župy vznikali zmiešané slovensko-rusínske obce a manželstvá.

Práve uzatváranie (cirkevno-právne neobmedzovaných) manželských zväzkov medzi Rusínmi a Slováckmi urýchl'ovalo sociálne zblížovanie a zvyčajne odstraňovalo aj zvyšky vzájomnej nedôvery, vytváralo duch vzájomného rešpektovania, silné spoločensko-kultúrne a hospodárske väzby. Vplývali aj na intenzitu poslovenčovania (slovakizácie) Rusínov. Slovenčina mala v tomto kontaktnom prostredí väčšiu prestíž, ktorá vyplývala nielen z populačnej prevahy po slovensky hovoriaceho obyvateľ'stva.⁸¹ „*Dochádzalo tu k stieraniu etnickej hranice a eventuálne k prirodzenej asimilácii. Doboví etnografi, publicisti a ďalší predstavitelia inteligencie často upozorňovali na asimiláciu Rusínov v slovenskom prostredí, v omnoho menšej miere potom na slovenskú asimiláciu v rusínskom prostredí.*“⁸² Bola to pozvoľná prirodzená asimilácia. K poslovenčovaniu Rusínov na Slovensku síce dochádzalo už niekoľko storočí, ale oveľa rýchlejšie v 2. polovici 19. storočia. Medzi rokmi 1850 – 1900 sa na Slovensku pomad'arčilo 37 a slovakizovalo 176 rusínskych obcí. V tom istom období sa rusínskymi stali iba dve maďarské, jedna rumunská a tiež jedna slovenská obec.⁸³

Na druhej strane – ako upozorňuje P. Šoltés – proces asimilácie Rusínov sa spomal'oval, resp. etnickú diferenciaciu so Slováckmi prehľboval vplyv cirkevného prostredia, v ktorom dominovalo tradičné chápanie gréckokatolíckej cirkvi ako rusínskej (ruskej) a s ňou súvisiace stotožňo-

⁸⁰ ŠOLTÉS, Peter: Historické a konfesionálne súvislosti asimilácie rusínskeho/ukrajinského etnika na Slovensku. In: *Národ a národnosti*. Ed. Š. Šutaj. Prešov : UNIVERSUM, 2004, s. 181.

⁸¹ Znalosť slovenčiny, a od poslednej tretiny 19. storočia aj maďarčiny, sa medzi rusínskym obyvateľ'stvom rozširovalo – ako konštatoval P. Šoltés – v závislosti od stúpajúcej priestorovej mobility. Ovládanie slovenčiny v jeho nárečovej forme (a tiež i maďarčiny) bolo pre Rusínov dôležité. Popri spoločenskom styku najmä v hospodárskej sfére – pri speňažovaní svojej produkcie na trhoch a jarmokoch v mestách a mestečkách s prevládajúcim slovenským a maďarským etnikom. Na mieru slovakizácie Rusínov vplýval fakt, že na východnom Slovensku mala slovenčina (jej tamojšia nárečová podoba) postavenie „panskej reči“, ktorou rozprávala aj miestna šľachta a meštianstvo (od pol. 19. storočia ju začala vytláčať maďarčina). Ďalším faktorom bola cirkulácia pracovnej sily a v tom aj každoročný dočasný odchod Rusínov na sezónne práce do južnejších slovenských a maďarských oblastí, ku ktorému sa od 80. rokov pridala masová emigrácia do zámoria. Tamže, s. 182. Viď aj ŠOLTÉS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava : HÚ SAV, 2009, s. 159-162.

⁸² FALAT, M.: Spoločenská skladba rusínskeho obyvateľ'stva v Uhorsku na začiatku 20. storočia, s. 83-84. Pozri CZAMBEL, Samuel: Uhorskí Rusi. In: *Slovenské pohľady*, 26, 1906, č. 9, s. 542-555.

⁸³ KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 120.

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ...

vane náboženskej a etnickej príslušnosti. Revolúcia 1848 – 1849 a ústupky Bachovej vlády v národnostnej (i školskej) politike posunula jazyk v rámci identifikácie pred príslušnosť k cirkvi. Tým sa ukázalo, že slovenská časť gréckokatolíkov uprednostňovala tzv. staroslovenčinu, štúrovskú slovenčinu, resp. bernolákovčinu, rozšírené vtedy u katolíckych a evanjelických Slovákov, ako aj inklinovanie k slovenskej tlači. Bol to teda dôležitý moment v etnodiferenčnom procese slovenských gréckokatolíkov – svoju identitu začali všímať širšie a nesúhlasili s tvrdením „čo gréckokatolíci – to Rusín“. Napokon sčítanie obyvateľstva v roku 1880 potvrdilo rozdiely medzi konfesionálnou a etnickou príslušnosťou (zavedením do cenzu otázky materinského jazyka popri vierovyznaní). Napr. v Prešovskom biskupstve sa k rusínskemu materinskému jazyku prihlásila len polovica gréckokatolíckych veriacich. Pritom 97 % Rusínov v Uhorsku sa hlásilo ku gréckokatolíckej cirkvi.⁸⁴

Relatívne podobná diferenciacia avšak na náboženskom základe sa prejavovala aj medzi Slovákami a Rusínmi na Dolnej zemi. Zaujímavým momentom je, že v prostredí dolnozemskej slovensko-rusínskej enklávy k výraznejšej kooperácii v 2. polovici 19. storočia nedošlo. Podľa D. Marčokovej: „*Hoci žili na istom geografickom území – Slováci v Báčke, Banáte a Srieme a Rusíni v Báčke a v Srieme, predsa nežili v tých istých osadách, vyjmúc miest Nový Sad a Šíd. Pravdepodobne je to jeden z dôvodov, prečo do začiatku 20. storočia nenadviazali významnejšie vzájomné kultúrne styky. Druhým, nie menej dôležitým dôvodom je ich rozličná náboženská príslušnosť. Slováci v južnom Uhorsku (na „Dolnej zemi“) boli väčšinou protestanti augsburského vierovyznania, t. j. luteráni, kým Rusíni boli gréckokatolíckeho vierovyznania*“.⁸⁵

V mnohonárodnej Vojvodine sa kultúrne kontakty medzi dolnozemskejmi Slovákami a Rusínmi začali prejavovať až v medzivojnovom období, k čomu v značnej miere prispelo aj zakladanie kultúrno-osvetových inštitúcií oboch národnostných spoločenstiev.⁸⁶ Zo strany dolnozemskej Slovákov sa javila aj snaha o bližšie vysvetlenie rusínskeho pôvodu, spôsobu života, obyčají či kultúrno-národnej organizácie. Časopis mladej slovenskej inteligencie *Prúdy* uverejnil v roku 1913 článok o Slovákoch v dvoch lokalitách Báčky – Kerestúr (dnes Ruski Krstur) a Kocura (Kucura), dnes známych ako hlavné sídla Rusínov-gréckokatolíkov⁸⁷ v Srbsku. Spomenutý

⁸⁴ ŠOLTÉS, P.: Historické a konfesionálne súvislosti asimilácie rusínskeho/ukrajinského etnika na Slovensku, s. 183-184.

⁸⁵ MARČOKOVÁ, Daniela: Príspevky o jazyku Rusínov v slovenskej medzivojnovnej tlači. In: *Русинистични студии – Ruthenian Studies*, 2017, год 3., бр. 3, s. 127-128.

⁸⁶ Pozri RAMAČ, Janko: *Na križhnej drahi*. Novi Sad : Ruske slovo, 2016, s. 184-205.

⁸⁷ Konfesionálne prináležali pod gréckokatolícku Križevackú eparchiu zriadenú v roku 1777. Po 1. svetovej vojne mala približne 50 tisíc veriacich a v kňazskom seminári v Záhrebe mala vlastné oddelenie. VILINSKIJ, Valerij S.: *Unionizmus*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1932, s. 140.

bol spor medzi V. Hnatjukom, ktorý ich považoval za Rusínov (Čy bačvaňskij hovir slovackij?), a oponentmi F. Pastrnkom, A. Sobolevským a S. Czambelom, ktorí ich zase považovali na základe nárečia za Slovákov, pochádzajúcich zo Šarišskej a Zemplínskej stolice. Podľa autora článku mala Kocura vtedy 4 129 obyvateľov,⁸⁸ z ktorých boli 4/5 Slováci, „ľud je pracovitý, pritom opustený, nemá roduvernej inteligencie“. Autor priznal, že sa sami hlásia za Rusínov, ale aj, že „Slováci susedných dedín nezaujímajú sa o nich,“ čoho príčinou bolo nepochybne odlišné náboženstvo a kultúrne zvyklosti.⁸⁹ Bez ohľadu na uvedený spor, teda i názory niektorých jazykovedcov, nepochybne rozhodujúcim faktorom bola u nich vlastná uvedomovaná rusínska etnická identita. Dr. Gabor Kostel'nik v roku 1923 kodifikoval bácksku rusínčinu ako spisovný jazyk tejto národnostnej menšiny v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov. V tomto jazyku v nasledujúcom roku v Novom Sade začali vychádzať prvé rusínske noviny vo Vojvodine pod názvom *Ruski novini*.

Kvôli nedostatku vlastnej tlače Rusíni do 1. svetovej vojny odoberali slovenské tlačoviny vo Vojvodine (noviny a neskoršie aj *Národný kalendár*). Po založení tlačiarne v Petrovci si vojvodinskí Slováci začali tlačiť vlastné noviny (spoločensko-politický týždenník) *Národná jednota* (1920). Okrem správ o svojom kultúrno-politickom živote informovali aj o kultúrnych podujatiach Rusínov a vzájomných slovensko-rusínskych stykoch. Intenzívnejšie vzájomné prekladanie a uverejňovanie literárnych a iných diel tak v slovenských, ako aj v rusínskych publikáciách sa uskutočnilo až po 2. svetovej vojne.⁹⁰

* * * * *

Záujem slovenských intelektuálov o kultúrne blízke etnikum Rusínov je evidentne úzko spojený so vznikom prvých koncepcií rusínskej histórie v Uhorsku a v karpatskom priestore a ich národnej ideológii na prelome 18. – 19. storočia. V nasledujúcom období dochádzalo ku skúmaniu karpatorusínskej identity (autochtónnosť Rusínov vs. príbuznosť Rusínov s ostatnými Slovanmi), bola venovaná pozornosť pomenovaniu, geografickému rozšíreniu etnika, jazykovej a konfesionalnej štruktúre, etnografickým povahopisom, spoznávala sa rusínska kultúra a sídla, problémy akulturácie a asimilácie rusínskeho obyvateľstva, hľadala sa vzájomná kultúrna blízkosť atď. Duch slovanskej vzájomnosti (šírenie panslavizmu od 30. rokov 19. storočia) podporoval kultúrny záujem, spoločenské partnerstvo a politickú spoluprácu, podnecujúc záujem

⁸⁸ Kerestúr v roku 1910 mal 5 091 obyvateľov.

⁸⁹ O kerestúrskych a kocurských Slovákoch. In: *Prúdy. Revue mladého Slovenska*, 1913, roč. 5, č. 1, s. 40.

⁹⁰ MARČOKOVÁ, D.: Príspevky o jazyku Rusínov v slovenskej medzivojnovnej tlači, s. 139-140.

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov (na Slovensku a na Dolnej zemi) ...

tzv. štúrovskej generácie o Rusínov. Aj zo strany rusínskych intelektuálov bola venovaná pozornosť Slovákom a ich kultúre a slovenské prostredie pôsobilo na nich inšpiratívne. Vzájomnosť rusínsko-slovenskej politickej spolupráce sa prejavila v revolučných rokoch 1848 – 1849. Rusínska inteligencia národne ožila (aj keď Rusíni neboli tak razantní pri nastoľovaní politicko-národných požiadaviek) a národné hnutia Rusínov a Slovákov sa navzájom podporovali (ako najbližší slovanskí spojenci v Uhorsku). Nepochybne od druhej polovice 19. storočia slovenské elity pozitívne vplývali na rozvoj rusínskeho „buditeľstva“, keďže slovenská obrodenecká inteligencia bola početnejšia a najmä aktívnejšia. „V tejto súvislosti je však zároveň nutné uviesť, že spravidla nešlo o jednosmerný vzťah, že niektoré aspekty rusínskeho národného hnutia spätne ovplyvňovali alebo aspoň inšpirovali aj slovenskú národnú politiku, resp. jej formy alebo konkrétne modalitý“.⁹¹ Kontakty medzi oboma národnými hnutiami v porevolučnom období symbolizovali spoločenské, politické, literárne a osvetové aktivity rusínskych národovcov A. Dobrianskeho, A. Duchnoviča, A. Pavloviča a iných. V 50. – 60. rokoch sa slovensko-rusínska vzájomná komunikácia i kultúrna blízkosť odrážala v publicistike a literatúre na oboch stranách. V poslednej tretine 19. storočia však znamenala útlm. V období dualizmu (1867 – 1918) sa národné hnutia Rusínov a Slovákov museli vyrovnávať s veľmi komplikovanou politicko-spoločenskou realitou, so silným národnostným útlakom zo strany uhorských vlád, so zložitou sociálno-ekonomickou situáciou severného a severovýchodného Uhorska a masovým slovenským a rusínskym vysťahovalectvom, resp. vysťahovalectvom na severoamerický kontinent. Priestor na širšiu kooperáciu a vzájomnú reflexiu v uhorských podmienkach na konci 19. – začiatkom 20. storočia bol tak oveľa menší než predtým, zato otváral perspektívu spolupráce v emigrantskom prostredí USA. Slovensko-rusínske vzťahy v liberálnom severoamerickom ovzduší vstupovali do novej fázy – s tradíciou vzájomnej spolupráce a bez výraznejších sporných problémov. V rusínskom krajinskom hnutí v USA sa rodila nová inteligencia, ktorá v demokratických pomeroch a v podnetnejšom prostredí politicky rýchle dozrela a realistickejšie analyzovala postavenie svojich krajanov v domovine,⁹² uvažovali o perspektívach osudu rusínskeho etnika v Uhorsku.

⁹¹ KONEČNÝ, S.: Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva, s. 16.

⁹² Odhaduje sa, že na území USA počas 1. svetovej vojny žilo okolo 400 tis. slovenských prisťahovalcov a okolo 200 tis. rusínskych prisťahovalcov z Uhorska (t. j. zo severovýchodného Slovenska a Podkarpatska; v tom evidentne aj prirodzený prírastok prisťahovalcov). Podľa iných údajov do začiatku 1. svetovej vojny sa v Amerike natrvalo usadilo najmenej 600 tis. rodákov z územia dnešného Slovenska (MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava : Perfekt, 2012, s. 331; porovnaj: Zaujímavosti. In: *Pútnik svätovojtešský*

Interetnické vzťahy v prostredí Rusínov a Slovákov sa teda v „dlhom“ 19. storočí rozvíjali v dvoch rovinách – na úrovni národnoemancipačných úsilí najmä v slovenskom kontexte a zároveň aj v regionálnom prostredí každodenných, susedských kontaktov oboch etnických populácií. Jazyková príbuznosť, podobné zvyky či lokálna príslušnosť ku gréckokatolíckej cirkvi viedli k prelínaniu slovenského a rusínskeho osídlenia, k vytváraniu zmiešaných obcí a domácností, k stieraniu etnickej hranice a k prirodzenej asimilácii. Platilo to ako pre severovýchodné Slovensko, tak aj pre ojedinelé lokality, ktoré vznikli na tzv. Dolnej zemi (na území dnešného Maďarska, Rumunska, Srbska a Chorvátska) už v priebehu 18. storočia alebo počas presídlení v 2. polovici 19. storočia. Slováci a Rusíni sa v týchto priestoroch usadzovali v osadách popri sebe zrejme (opäť) v dôsledku jazykovej a kultúrnej afinity a aj skúseností bezproblémového spolunažívania v severovýchodnom Uhorsku. Aj keď rusínska populácia sa líšila od slovenskej svojou prevažne gréckokatolíckou cirkevnou príslušnosťou, napriek tejto (pre dolnozemske prostredie významnej) odlišnosti aj tu dochádzalo k pozvoľnej asimilácii Rusínov medzi omnoho početnejšími Slovákami, príp. v dôsledku cirkevných väzieb s rumunským obyvateľstvom (ako napr. v Nadlaku). Každodenná dolnozemska realita si vyžadovala ako od rusínskeho, tak aj od slovenského (a nepochybne aj iného okolitého) obyvateľstva vzájomné súžitie a spoluprácu, ktoré tak medzi nimi vytvárali užšie vzťahy. Evidentne proces tesnejšieho kultúrneho zblížovania oboch etnických spoločenstiev tu nastal oneskorene – oproti severovýchodnému Uhorsku a nie na úrovni emancipačných procesov (evidentne kvôli nedostatku inteligencie), ale pod vplyvom dlhodobej susedskej koexistencie.

na rok 1928, s. 98). Rusínski emigranti v USA zakladali svoje krajanské a náboženské spolky, vydávali vlastnú tlač. Ich ústredná organizácia *Amerikánsko-ruská národná obrana* vznikla roku 1915 v Braddocku pri Pittsburgu. Spolok mal podobný charakter a zohrával obdobnú úlohu ako *Slovenská liga* založená v roku 1907 v Clevelande a *České národné združenie*, ktoré vzniklo v roku 1914 v Chicagu. Výrazom zblíženia rôznych rusínskych názorových skupín ohľadom povojnového osudu Rusínov v Uhorsku bolo založenie *Americkej národnej rady Uhro-Rusínov* v júli 1918 v Homesteade (Pennsylvánia). KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, s. 128-129.

O spolkovvej spolupráci medzi Rusínmi a Slovákami v USA pozri MAGOCSI, Paul Robert: *Our people: Carpatho-Rusyns and their descendants in North America*. Wauconda : Bochazy-Caraducii Publishe, 2005.